

УДК [343.2:37.035:343.91-053.6](477)"19/20"

Пліско Є.Ю.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ В УКРАЇНІ (1991 – 2016 рр.)

Стаття визначає деякі нормативно-правові засади соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками. Висвітлено функціонування та взаємозв'язок соціальних, соціально-педагогічних та правових механізмів як комплексного виду діяльності з ресоціалізації неповнолітнього правопорушника, що передбачає захист його інтересів та прав. Наведені основні державні закони врегулювання правопорушень неповнолітніх. Виокремлено форми соціальної роботи, функції та засоби. Приділена увага удосконаленню превентивної та профілактичної роботи з попередження дитячої злочинності яка передбачає додержання прав й інтересів дитини.

Ключові слова: виховання, кримінальна відповідальність, неповнолітні правопорушники, профілактика, реабілітація, соціальна робота.

Постановка проблеми. Соціальним працівникам, педагогам та психологам, що працюють з неповнолітніми притягнутими до кримінальної відповідальності, необхідно знати основні механізми нормативно-правового врегулювання дитячої злочинності, які включають професійні аспекти діяльності з питань виховання, перевиховання, профілактики, реабілітації та ресоціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню взаємозв'язку соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми особами, що мають противоправну поведінку та нормативно-правовою базою, приділяє увагу Караман О.Л. У своєму дослідженні "Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах", автор проводить соціально-педагогічний аналіз нормативно-правової бази щодо роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Методичні матеріали "Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх" (За редакцією Лютого В.П.), містять розділ присвячений питанню нашого дослідження – "Нормативна база соціальної роботи з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі".

Аналіз науково-педагогічної, юридичної та правознавчої літератури, говорить нам про те, що сучасна теорія та практика виховання дітей із противоправною поведінкою, вимагає від соціальних педагогів, соціальних працівників та психологів знань та дотримання нормативно-правової й законодавчої бази щодо неповнолітніх осіб, за для додержання їх прав та законних інтересів.

Формулювання мети статті. Зробити аналіз нормативно-правової бази щодо функціонування та організації соціального виховання неповнолітніх правопорушників в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В основі професійної соціально-педагогічної роботи, як і будь-якої галузі людської діяльності, лежить нормативно-правова база, якою керується у своїй роботі соціальний педагог, здійснюючи соціально-педагогічний захист усіх категорій і верств населення, у тому числі неповнолітніх правопорушників. Нормативно-правова база уявляє собою сукупність нормативно-правових актів, що складають систему писаного права (законодавства). У законодавстві держава визначає, яка діяльність і поведінка є суспільно небезпечною або шкідливою для особи, суспільства, держави, і за допомогою заборонних норм права – правових приписів, нормативно-правових актів – держава та її відповідні органи забороняють таку діяльність і поведінку [2, с. 75].

Сьогодні міжнародно-правові принципи й норми закріплюють особливий статус неповнолітнього, у тому числі й того, який порушив закон, і вимагають до нього більш лояльного, порівняно з дорослими, ставлення всіх держав, які прийняли відповідні зобов'язання [4, с. 156].

Законодавство України не передбачає уніфікованих нормативно-правових актів, які повністю регулюють ювенальне правосуддя і дотримання прав неповнолітніх. Однак існують норми, що регулюють особливості здійснення судочинства осіб, які не досягли 18-річного віку, політику держави щодо соціального захисту дітей із девіантною поведінкою, а також регулюють окремі питання, що мають пряме чи опосередковане відношення до ювенальної юстиції [1, с. 25].

Так, наприклад, стаття 97 КК визначає умови звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Можливість застосування замість покарання виховних заходів – це спроба корекції особи неповнолітнього злочинця без застосування заходів покарання, які, в більшості випадків, не тільки не спроможні перевиховати

підлітка-злочинця, а навпаки, враховуючи психологічні вікові особливості, здатні стати для нього злочинним "університетом" [5, с. 347]

Умови застосування примусових заходів виховного характеру (ст. 97 ч. 1 КК) є: вчинення злочину неповнолітнім вперше; вчинення злочину, який належить до категорії злочинів невеликої тяжкості; наявність у суду переконання про можливість виправлення без застосування покарання.

Примусові заходи виховного характеру: 1) застереження; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом [5, с. 348].

Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх, встановлені 38 главою, ст. 484 – "Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх". Статтею 498 передбачені "Підстави для застосування примусових заходів виховного характеру": Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється внаслідок вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [9].

Приведемо деякі нормативно-правові положення Кримінального кодексу України від 05.04.2001 за № 2341-III стосовно кримінальної відповідальності неповнолітніх. Так, Кримінальним кодексом України, статтею 98 встановлено, що до неповнолітніх може бути застосовано лише п'ять видів основних покарань: *штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк* [8]. Санкція ч. 1 ст. 189 КК України передбачає покарання у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк [6]. Стаття 194 КК України ("Умисне знищення або пошкодження майна") передбачає штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк [7].

Законом України "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх" від 24 січня 1995 р., статтею 1 передбачено профілактику правопорушень серед неповнолітніх, яка покладається на: *школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх закладів охорони здоров'я; притулки для неповнолітніх служб у справах дітей; суди; кримінальну міліцію у справах дітей органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ* [11].

До основних функцій соціально-педагогічної роботи у ВК (ВК – виховний кодекс України), які забезпечують виправлення і ресоціалізацію засуджених, можна віднести такі:

- *діагностичну* – визначення особливостей неповнолітнього, його розвитку, соціальних зв'язків, комплексна оцінка потреб за для подальшого планування роботи з ним;
- *прогностичну* – на основі результатів діагностики та оцінки потреб розроблення індивідуальних планів роботи із засудженим;
- *виховну* – створення умов для всебічного правового, морального, трудового, художньо-естетичного, фізичного розвитку вихованців колонії;
- *освітню* – задоволення пізнавальних та професійно спрямованих потреб засудженого;
- *трудова* – залучення вихованця до суспільно-корисної праці та корисної зайнятості, формування професійних навичок, що знадобляться у подальшому житті;
- *правозахисну* – здійснення захисту прав засудженого, у тому числі – сприяння у відновленні документів, дотриманні права на житло та одержання подальшої освіти тощо;
- *соціально-медичну* – створення умов щодо збереження й охорони здоров'я, його зміцнення, профілактики алко- та нарко-залежності, а також роботу з тими, хто є залежним від психо-активних речовин;
- *профілактичну* – реалізація профілактичних програм, спрямованих на формування відповідальної поведінки, ведення здорового способу життя, попередження правопорушень тощо;
- *соціально-побутову* – створення на базі пенітенціарного закладу побутових умов для засуджених, що відповідають вимогам кримінально виконавчого законодавства;
- *координаційну* – координація цілей і змісту діяльності всіх рівнів, підрозділів і ланок колонії; колонії і громади; персоналу і засуджених: засуджених між собою [12, с. 74].

Вагоме значення для нашого дослідження набуває нормативна база соціальної роботи щодо ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Так, наприклад, Закон України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" визначає умови і порядок надання соціальної допомоги особам, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк а також засади участі у їх соціальній адаптації органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і об'єднань громадян.

Подальшим розвитком нормативно-правової бази стосовно соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми є Указ Президента України від 24 травня 2011 р. "Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні", який передбачає створення служби пробачії для дітей [3].

Метою цієї Концепції є побудова в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та дальшою соціальною підтримкою [3].

Реалізація Концепції запланована на термін 2011–2016 років та передбачає:

- 1) удосконалення превентивної та профілактичної роботи;
- 2) забезпечення під час здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, додержання їх прав з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку;
- 3) сприяння розвитку програм відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення;
- 4) створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації [3].

В хронологічних межах нашого дослідження (1991 – 2016 рр.), останнім законопроектом ми виокремлюємо реєстрацію Верховною Радою 20 жовтня 2016 р. законопроекту №5298 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав і вдосконалення роботи з неповнолітніми правопорушниками", котрий був спрямований на припинення незаконних дій неповнолітніх за рахунок соціальної реабілітації.

В пояснювальній записці до проекту Закону "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав та вдосконалення роботи з неповнолітніми правопорушниками" йде обґрунтування в необхідності його прийнятті: "...запроваджувати нові форми роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, що зумовлює потребу у скасуванні застарілих методів і закладів" [10].

Висновки. Система нормативно-правового врегулювання та кримінальної відповідальності неповнолітніх, за час незалежності України, зазнала істотних змін під час свого самостійного розвитку. Відмовившись від суворих елементів виховання та покарання неповнолітніх, сучасна соціально-педагогічна робота в кримінально-правовій сфері діяльності щодо виконання своїх функцій та обов'язків, надає перевагу профілактичним та превентивним засобам врегулювання дитячої злочинності, ставши тим самим, на шлях гуманізації системи забезпечення пенітенціарного процесу України.

Використані джерела

1. Амджадін Л., Гончарук О. Суспільні практики та законодавство у сфері правопорушень неповнолітніх: монографія. Київ, 2010. 183 с.
2. Караман О.Л. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України: монографія. Луганськ, 2012. 447 с.
3. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджена Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/597/2011> (дата звернення: 14.03.2018).
4. Кримінальна відповідальність неповнолітніх: вікові особливості / А.А. Павловська та ін. *Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 156–159.
5. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. / П.Л. Фріс. Київ, 2004. 362 с.
6. Кримінальний кодекс України: Стаття 189. Вимагання. URL: http://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-189.htm (дата звернення: 14.03.2018).
7. Кримінальний кодекс України: Стаття 194. Умисне знищення або пошкодження майна. URL: http://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-194.htm (дата звернення: 14.03.2018).
8. Кримінальний кодекс України: Стаття 98. Види покарань. URL: http://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-98.htm (дата звернення: 14.03.2018).
9. Освітній портал міністерства внутрішніх справ України: Глава 38. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/osvitamvs/index.php/kpk-ukrajini/8-kpk/71-glava-38-kriminalne-provadhennya-shchodo-nepovnlitnikh.html> (дата звернення: 14.03.2018).

10. Офіційний сайт Верховної Ради України: Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав та вдосконалення роботи з неповнолітніми правопорушниками" (20 жовтня 2016 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60315 (дата звернення: 14.03.2018).
11. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. 2002.
12. Функції соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах / О.Л. Караман та ін. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2011. № 4 (215). С. 72–80.

Plisko Eu.

LEGAL AND REGULATORY BASIS FOR THE FUNCTIONING OF SOCIAL EDUCATION OF JUVENILE OFFENDERS IN UKRAINE (1991 – 2016)

The article defines some of the legal and regulatory basis of social work with juvenile offenders. It is tackled the functioning and interrelation of social, social and pedagogical and legal mechanisms as a complex activity for reintegration of a juvenile offender, that provides the protection of its interests and rights. It is analysed the criminal responsibility of minors. The main national and international laws for the adjustment of the violation of minors are described. It is selected the forms of social work, functions and tools. Attention is paid to the development of criminal justice, which provides the improvement of the preventive and prophylactic work to prevent child crime, child rights, development of juvenile justice programs, and also social and pedagogical rehabilitation of children who committed the crime.

The purpose of the article is to analyze the legal framework for the functioning and organization of social education for juvenile offenders in Ukraine.

The laws of Ukraine provide for five main punishments applicable to minors: fine, community service, correctional labor, arrest, imprisonment.

Prevention of juvenile delinquency, which is carried out by schools, rehabilitation centers and the police is envisaged.

The conditions for exemption from the criminal responsibility of minors with the application of measures of an educational nature are determined. The correctional code of Ukraine provides for the following social and pedagogical work: diagnostic, prognostic, educational, labor, social, preventive, coordination.

The main mandatory measures of social and pedagogical education, provided for by the laws of Ukraine, are: a warning; transfer of the minor to the parents or their deputies or under the supervision of the pedagogical or labor collective with his consent, as well as individual citizens at their request; the imposition of compensation for damage to a minor; sending a minor to a special educational institution.

The system of functioning of social and pedagogical education is closely connected with the system of legal regulation and criminal responsibility of minors. Having renounced cruel elements of upbringing and punishment of minors, modern social and pedagogical work in the criminal-legal sphere of activity ensures: prevention, rehabilitation, adaptation and socialization of child criminals.

Key words: *education, criminal responsibility, juvenile offenders, prevention, rehabilitation, social work.*

Стаття надійшла до редакції 15.03.2018 р.